

سیاسهتا راگواستنا ب خورتی یا کوردان ل باکووری کوردستانی ل سهردهمی مستهفا کهمال (۱۹۲۳ - ۱۹۳۸) خواندنهکا میژووویی

د. خلات موسی یوسف / ثشکا میڈوو

فاکولتیا زانستین مروقیهتی / زانکویا زاخۆ

khalat.yousif@uoz.edu.krd

پوخته

هه ر ژ دهستیكا پهیدا بوونا ژيانا مروقیهتیی ههفرکیه کا توند دناقبهرا مافی ژيانی و نهمانی دا پهیدا بوویه،
ئه وههفرکیه ژی ل پینافی مافی هه بوونی دا بوویه، سیاسهتا راگواستنا ب خورتی و ژناقبهرا پهگهزی ئیک ژ وان
ئامراز و بنه مایین ستراتیجی دهینه هه ژمارتن بین کو ژلایی دهسته لاتدارین دهوله تین داگیره رین کوردستان
پهیره و دکر، کو تورکیا ئیک ژ وان دهوله تان بوویه ئهف سیاسهته پهیره و دکر بو هندئ کوردان لسه ره ولاتی
وان دویر بیخت و وه کو ملله ته ک دناف ملله تی تورک دا بهیته هه لاندن و کولتووری وان ی نه ته وهیی ژناف
بهن، و رویی دیموگرافی و سنۆزین جوگرافیا باکووری کوردستان بهیته شیواندن و تیکدان. گرنگیا بابه تی د وی
چه ندئ دایه کو رونا هیه کی د بهرده ته سه ره ورار و په ره سه ندنا سیاسهتا راگواستنا ب خورتی ل دژی کوردان ب
دریژا هیه حۆکمپانیا مسته فا کهمال و لسه ر ئیک سمت هاتی هه نجام دان، و ئه و کریارین هوفانه بین بین قرکنا
کوردان د چارچوو فی سیاسه تی دا هاتینه پهیره و کورن، کو دهسته لاتدارین تورکیا ئهف سیاسه ته د کاودانین
ناری دا پهیره و کریه و نه هیلابه بیته بابه ته کی رۆژنامه فانی یان ی هه ریمی کو خه لکه ک لسه ر ئاگه هدار بیت.
ئاراسته یا فه کولینی ژی هه ولد ده ت به رسفا کۆمه کا پرسیاران بده ت، کو بوچی ئهف سیاسه تا ره گه زه رستی
دگه ل ره گه زی کورد هاتی هه کرن؟ بنوا شه بین سیاسی و یاسایی چ بوون؟ هه لو یستی ئیقه ده وله تی ژ فی سیاسه تی
چ بوو؟ و چ کاریگه ری لسه ر نفشی کوردان هه بوو؟ فه کولینی پشتبه ستن لسه ر کۆمه کا ژیده رین گرنگین جودا
جودا کریه، وه کو به چ شیرکوه، و په رتوکا وی (القچیه الکرديه ماچی الکرد و حاجرهم)، و ئیسماعیل بیشکجی و
په رتوکا وی (التوگین القسری للکورد)، و مالمیسانیژ و په رۆکا وی (عائله جمیل پاشا ال دیار بکری والنچال القومی
الکردي)، و بیره وه رین قه دری جه میل پاشا (دۆزی کوردستان). فه کولین ژ ده رازینک و چوار ته وه ران و نه نجاما
پیکهاتی هه، ده رازینکا فه کولینی باسی چه مکی راگواستنا ب خورتی و هه قبه ندی دگه ل چه مکی هه قتیگه ه
دکه ت، و ته وه ری ئیکن: کورته کا میژووویی یه لدۆر ریشالین سیاسهتا راگواستنا ب خورتی یا کوردان ۱۹۱۴-
۱۹۱۹، ته وه ری دووی: باسی به ر ژه نگی ن سیاسهتا راگواستنا ب خورتی یا کوردان ل سه رده می حوکمپانیا ئیکن یا

مستەفا كەمال ۱۹۲۳-۱۹۲۷ دكەت. و تەوهەرى سىي: باسۆ وه رار و پەره سەندنا سىاسەتا راگواستنا ب خورقى يا كوردان ۱۹۲۷-۱۹۳۵ دكەت. و تەوهەرى چوارى و دوماهىكى: باسۆ سىاسەتا راگواستنا ب خورقى ل سەردەمى بزاڤا دىرسمى ۱۹۳۵-۱۹۳۸ دكەت.

پەيڤىن گرنى: راگواستنا ب خورقى، توركىا، مستەفا كەمال، كورد، باكوورى كوردستانى.

دەرازینىك: چەمكى راکوھاستنا ب خورتى و ھەقبەندى دگەل چەمكىن ھەقتىگە

راگوھاستنا ب خورتى ئىك ژ وان دياردەيىن دژى كۆمەكا مروفان يان مللەتان دەيتە ھەژمارتن، كو ريشالپن وئ بۆ دەستەلاتدارپن مللەتەين كەفن ھەدگەریت، و ب ئىك ژ تاوانپن دژى مروفايەتپن دياساپن نىقدەولەتى دا دەيتە ھەژمارتن. واتە ئەو كارپن بەرنامەكرى و رىكخستى نە حكۆمەت يان ھىژپن نىمچە لەشكەرتارى يان گروپپن دەمارگير دگەل كۆمپن رەگەزى يان ئايىنى يان مەزھەبى ب كاردئىن بۆ ھندى عەردەكئ دياركرى قالا بگەن و ل جھى وان كۆمپن دى يپن مروفان ئاكنجى بگەن. و ئەف جورئ راکوھاستنئ چ راستەخۆ بيت ئانكو ھەگوھاستنا خەلكەكى لسەر جھ و وارپن وان ب ھىژئ، يان ژى نە راستەخۆ بيت ب رىكا ناچاركرنا خەلكەكى جھ و وارپن خوە ب جھ بەپلن ب رىكپن فشار و توندوتىژى و چەوساندنئ (سخنىنى، ۲۰۱۲، ۲۰). راکوھاستنا ب خورتى ب رمانەكا دى ناچاركرنا كۆمەلەكا خەلكى يپن كو لسەر عەردئ خوە ب شپۆھەكئ ياساپى ژيانا خوە دبنە سەر و بۆ جھەكئ دى دەپنە ھەگوھاستن، چ دناف دەولەتئ دا بيت يان دەرفە بيت، لدويىف پلان و نەخشەيى دەولەت دانيت وسەرپەرشتپن لئ دكەت، يان ژى كۆمپن گرئدايى وئ بيت، و تاڤىلكرنئ لسەر بناغئ نفشى يان نەتەوھىيى يان ئايىنى يان ژى ئارستەيا سياسى دكەت، و ژبۆ دەستقەئيانا قئ ئارمانجى دەولەت پەنايى دبەت ئالاقپن توندوتىژى و ب كارئيانا ھىژئ و تالانكرنا سامان و كوشتنا وان (نصار، ۲۰۱۴، ۳۶۴).

گرنگە لڤىرئ چەند زاراقەيەك يپن ھەقتىگەھ بەپنە روھنكرن كو ھەقبەندى ب شپۆھەكئ راستەخۆ يان ژى نە راستەخۆ دگەل چەمكى راکوھاستنا ب خورتى ھەنە، ژ وانا (ژنافرنا رەگەزى) يان (ژنافرنا ب كوم) ئانكو جينوسايد (Genocide) يئ كو ژلايى ھەزرمەندئ پولەندى رافائىل لىمكىن (Raphael Lemkin) (۱۹۰۰-۱۹۵۸) ھە ل سالا ۱۹۴۴ ھاتپە پەژراندن، و ئەف زاراقە ل سالا ۱۹۴۸ ب شپۆھەكئ ڤەرمى كەتپە د ڤەرھەنگا نىقدەولەتى دا، ونەتەويىن ئىكگرنى ل سالا ۱۹۵۱ ئىخستپە ناف بەرنامى خوەدا ب نافئ (رىكەفتنا نەھىلانا تاوانا جينوسايدئ وسزادانا بگەرپن وئ) و كار پئ بەپتە كرن، و پىناسەيەكا گشتگير د ماددەيا (دوو) داىئ و دىژىت: ھەر كرىارەك ژ فان كرىارا بيت ب ئارمانجا ژنافرنا گشتى يان لاوھكى يا كۆمەكا نەتەوھىيى يان رەگەزى يان ئايىنى فان كاران ئەنجام بەدەت: (كوشتنا ئەندامپن كۆمەلئ، گەھاندنا زىانپن جەستەيى يان گيانى يپن مەترسیدار يپن ئەندامپن كۆمەلئ، كۆمەل ب كەربى بگەڤتە ژىر بارودوخپن خرابپن ژيانئ كو ئارمانج ژئ ژنافرنا مادى يا گشتگير بيت يان لاوھكى بيت، رىكار بەپنە سەپاندن بۆ ھندئ زاروك ژ داىك نەبن، ويا دوماھىكئ زاروكپن كۆمەلئ ب خورتى بۆ كۆمەلەكا دى بەپنە ھەگوھاستن) (القھوجى، ۲۰۰۱، ۱۲۵-۱۳۵؛ راجپە، ۲۰۱۳، ۳۴-۴۱).

پەپرەوكرنا جينوسايدئ كۆمەكا ئارمانجان ھەيە، ئەو ژى ژنافرنا سازپن كۆمەلايەتى و سياسى و رەوشەنبىرى و ئابورى و ئايىنى يا كۆمەكئ يان كۆمەلەكا مروفان و زۆردارىئ لسەر ژيانا وان يا جەستەيى و رەوشەنبىرىا نەتەوايەتپن دكەت، و نافەروكا وئ ھەبوونا مافئ ژيانئ يئ كۆمەكا مروفان رەت بگەت كو ئارمانج ژئ بەشەكى يا ھەمیان ب ئىكجارى ژناقبەت (مرزاقە، ۲۰۱۴، ۱۳-۱۴).

ژلايى دى ھە راکوھاستنا ب خورتى گرئدان دگەل تاڤىلكرنا نفشى (Ethnic Cleansing) ھەيە، بەلكو راکوھاستنا ب خورتى ئالاقەكئ گرنگە و ب تاوانپن تاڤىلكرنا نفشى دەيتە ھەژمارتن (شو، ۲۰۱۷، ۱۴۱)، كو ھەر د كەفتدا تاڤىلكرنا نفشى ب شپۆھەيىن جورا و جور د ھەڤركى و ململانەيان دا دەاتە ب بكارئيانا وەكو ھەگوھاستنا

خەلكى ب رىكا راگواستنا ب خورقى يان ژى لىكگواھارتنا خەلكى، وجاران ژى ب رىكا توندوتىژيا زايندەيى يان چەوساندن يان ب كارئينانا تيرۆر و كوشتاران، بۆ ھندى خوە ژ تاكىن كۆمەلەكا دياركرى رزگار بكنە. و ئارمانجا تاقيلكرنا نفشى دبىت يادومكورت بيت ئەۋژى كونترولئ لسەر دەفەرەكئ بكتە بۆ ئارمانجىن لەشكەرى يان ژى ستراتىژى، و دبىت يا دومدريژ بيت ئەۋژى ھندەك كاودانا دروست بكتە خەلكى رەسەنئ دەفەرئ پىشتى دەپتە راگواھاستن نەشىن فەگەرە سەر جە و وارين خوە يين كەفن، كو ئارمانج ژى گۆھوورينا ديموگرافيا وئ دەفەرئ يە (نصار، ۲۰۱۴، ۷۶، ۹۱-۹۲).

زۆربەيا جاران حكۆمەت و دەستھەلاتدارين سياسى جوداھى دنافبەرا كۆمىن مللەتان دا لسەر كۆمەكا پىشەران كرينە، و دەولەتتىن داگيركەرئ كوردستانئ ژى ب وان پىشەران سەرەدەرى دگەل كوردان كرينە. ژ وانا رەھەندى جوگرافى يان ژى وارئ وان يى رەسەن، كو ئەف واره دەپتە پەلاتەكرن، د ئەنجام دا جفاكىن پەلاتەكرى دروست دبن، زمانئ ھەفپشك، بىروباۋەرئ ئايىنى يين ھەفپشك، رەوشەنبىريا گشتى ۋەكو رەفتار و رىكخستىن جفاكى يين جودا و كولتور و دابونەرئىتن جفاكى (لوو، ۲۰۱۵، ۱۸۴). و فەرئژا قئ سياسەتن ژى ل باكوورئ كوردستانئ يا كو دەستھەلاتدارين توركىا ھەولدايى ب بەرنامە و پلان كارى لسەر بكنە تورككرنا مللەتەكى بو ب نافئ كوردان و ۋەلاتەكى ب نافئ كوردستان.

تەۋەرئ ئىكى: رىشالين سياسەتا راگواستنا ب خورقى يا كوردان ۱۹۱۴-۱۹۱۹

كورد د جەنگا جىھانئا ئىكى دا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) د رەۋشەكا نالەباردا ژايىنە، چونكە كوردستان بىو گورپانا شەر و ململانە و ھەفركىەكا دژوار دنافبەرا ھىژئ سئ دەولەتان (عوسمانى و روسيا و بەرىتانىا)، و كورد قى شەرى دا بەشداربىوون و پشتەفانيا دەولەتا عوسمانى كرن بىى كو ئارمانجەكا دياركرى ھەبىت، بەلكو زىدەتر ھەست و سوزين وان يين ئايىنى ھاتبونە ب كارئينان (لافى، ۱۹۸۵، ۷۳). و سياسەتا راگواستنا ب خورقى يا كوردان ھەر دگەرماشيا قئ جەنگى دا ھاتىە پەيرەوكرن، كو ل دەمى لەشكەرئ روسى د ماۋەيئ (۱۹۱۵-۱۹۱۶) لەشكەركىشى بۆ توركىا كرى (سافراستيان، ۲۰۰۸، ۱۱۳)، كۆمەلا گەنجين تورك پلانەك بۆ ھەلاندا كوردان دارئشتن، كو دەستپىكا قوناغەكا نوى يا گۆھوورينا بو ب تايىەتى موكوم كرنا ئايدولۆژيا توركرنئ لسەر كىستئ نەتەۋەيىن دىتر (غورغاس، ۲۰۱۳، ۱۷).

پروژھيئ راگواستنا كوردان ب دەستپىشخەريا ۋەزىرئ بەرەفانئ ئەنۋەر پاشا (۱۸۸۱-۱۹۲۲) و سەرۆكئ ۋەزىران تەلەت پاشا (۱۸۷۴-۱۹۲۱) (توفىق، ۲۰۱۲، ۴۵۸) و جەمال پاشا (۱۸۷۲-۱۹۲۲) (كويقن، ۲۰۱۷، ۱۵۱)، كو رەنگە ھزرا راگواھاستن و كوشتاران ھەر دىنيات دا ژ ئەلمانىا ۋەرگرت بن، ژبەر سەرېورين وئ دقئ وارى دا، كو پلانا وان يا دابەشكرى بوو لسەر سئ قوناغان، لدەستپىكئ راگواھاستنا ئەرمەنان، لدويشدا راگواھاستنا كوردان بۆ ۋىلايەتتىن رۇژئافايئ ئەنادوولئ، ژبەر كو پشتى ئەرمەن بھينە راگواھاستن دئ كوردستان ۋەك دەفەرەكا كوردى يا پاك بۆ كوردا مینت، و مەترسى ھەبوون ژ دروست بوونا ھىقئىنئ قەۋارەيەكا سياسى ل قئ دەفەرئ، و قوناغا سىئ و دوماھىكئ ژى خەلكئ ژ رەگەز تورك وموسلمانين بولقانى يين ھەفسوزين كۆمەلا گەنج ل دەفەرئ كوردان ئاكنجى بكنە، و پىكھاتەيەكا نەتەۋەيى دروست بكتە دگەل ئارمانجىن وان تورانى دگونجان (توفىق، ۲۰۱۲، ۴۵۵-۴۵۸).

جقاتا ۋەزىران ل ۲۷ ئەيارئ ۱۹۱۵ مەرسومئ راگواھاستنا خەلكى ب گۆمان ب تاوانا خيانەت و نوكەريئ پەسەندكر (مكدول، ۲۰۰۴، ۱۷۹)، و سولتان محەمەد رەشادى (۱۹۰۹-۱۹۱۸) مەرسوم ئىمزا كر، وتيدا برىاردانە

كوردان ژ بهرەيىن ئەرمينيا و كوردستانى راگوھىزىت و ل ئەنادوولا رۆژئاڧا ئاكنجى بكتە (سافراستيان، ۲۰۰۸، ۱۱۳)، كو تيدا هاتيه كورد هەمى بهينه راگوھاستن بۆ ويلايه تين رۆژئاڧا ب مەرجه كى رېژھيا راگوھاستيا و دوپريخستيا ژ ھەر باژيرە كى توركى نە گەھيتە (%۵) ژ خەلكى توركنشين ب مەرجه كى سەرۆك عەشير و كەسائين خودان ركيف و دەستھلات ل باژير و سەنتەريين باژيرين توركى بهينه ئاكنجىكرن، و زەلامين وان ژ ل گوندين دوپر بهينه ئاكنجىكرن بۆ ھندى دانوستاندن و پەيوەندى دناڧبەرا وان دا دروست نەبيت (شيركوه، ۲۰۱۱، ۷۹).

لدويڧ تومارين رېڧەبەريا كوچبەران يا توركيال ستمبولى دياردكەت كو ل ساللا ۱۹۱۵ نيزىكى (۷۰۰،۰۰۰) ھزار كوردان ژ باكوورى كوردستانى بۆ ئادوولا رۆژئاڧا راگوھاست بوون (سافراستيان، ۲۰۰۸، ۱۱۳)، لى ئامارا ھەزارەتا ئابورى يا عوسمانى د تومارين خوەدا دياردكەت كو كوردين ژ باكوورى كوردستانى هاتينه دوپريخستن گەھشتينه مليون كەسان (توفيق، ۲۰۱۲، ۴۸۴). كو ئەڧ راگوھاستنە لژير سياسەتا (عەردى سوتى) دەھاتە ب كارئينان بۆ ھندى ھيزين روسى ژ ھەر ھاريكاري و پشتەڧانە كى بى بەھر بكتە (مكدول، ۲۰۰۴، ۱۸۲)، كو زۆر ژ وانا ژ ئەنجامى مانديوونا ريكين دريژ و سەرمايا زڧستانا دژوار و كيما خوارن و پيداويتستين ژيانى گيانى خوە ژ دەست دان بەرى بگەھنە جھين بۆ هاتينه دەستنيشانكرن بهينه كوچكرن (شيركوه، ۲۰۱۱، ۸۰)، بەلكو نيڧا ژ وانا گيانى خوە ژ دەست دان (مكدول، ۲۰۰۴، ۱۸۲)، ئانكو ئەو دەردەسەريين دەستھلاتدارين توركيال سەرى ئەرمەنان د سالىن ئيكى و دووى ژ جەنگا جيهانيا ئيكى ئيناتين ب ھەمان شيۆە ب سەرى كوردان ژى ئيناتيه (زكى، ۲۰۰۹، ۲۵۶)، بەلكو ئەو كوشتارين ب سەرى كوردان ئيناتين ب چەند جارن مەزنترن بوون ژ يين ئەرمەنان، وئەگەر جارە كى ئەرمەن راگوھاست بن يا كوردان چەندين جارن دوبارە بوويه (توفيق، ۲۰۱۹، ۴۴۸).

ولدويڧ ئامارەكا گرنگ كو بۆ شوباتا ۱۹۱۹ ڧەدگەریت، و دياردكەت كو (۴۱۸۵۰۴) ژ كوردان هاتيه راگوھاستن بۆ دەڧەريين جودا جودا، بۆ نمونە (۷۹۱۷۳) ژ ئەرزرومى و (۵۴۹۰) ژ وانى و (۲۵۲۳۵) ژ بدليسى، كو سەرجمى راگوھاستين ھەرسى باژيران ب تنى دنە (۱۰۹۸۹۸) بۆ ئەنقەرە بتنى هاتينه راگوھاستن (توفيق، ۲۰۱۹، ۴۶۵)، زيڧەبارى ڧى چەندى ئامارەكا دى بۆ نيسانا ساللا ۱۹۱۹ د زڧريت و دياردكەت كو (۲۶۷۵) كورد هاتينه راگوھاستن بۆ سنجەقا بوردو، و (۲۰۷۰) كورد هاتينه راگوھاستن بۆ سنجەقا سپارته، كو زۆربەيا ھەرە زۆرا وان ژ باژيرين (وان، مووش، بدليس، ئەرزەروم) بوون، و ژ پياو ماقويلين كوردان بوون هاتينه راگوھاستن (سربستى، ۳۰ نيسان ۱۹۱۹)، كو سەرجمى وان يى گشتى دنە (۴۵۴۷) كەس، كو سەرجمى ھەردوو ئامارا ديبته (۴۲۳۰۵۱) كەس. ژ ڧى ئامارى ديارديت ناڧى سنجەقا بوردو و سپارته دناڧ ئامارا ئيكى دا نينه، لى يا گرنك ھەرسى باژير (وان، بدليس، ئەرزەروم) د ھەردوو ئاماران دا ھەڧشكن، تنى يا دووى باسى موشى ژى دكەت، و ھەر چوار باژير ژى ژ جھين گرنگين چالاڧانين نيشتمانپەوهرين كوردان بوون ژبۆ ئازادى و سەربەخويا كوردستانى، حكۆمەتا توركيال ھەولدايە ب بەھانەيا ھۆكاري لەشكەرى چەمسەرين وان يين نيشتمانى و نەتەوھيى بۆ دەڧەريين تورك نشين ڧەگوھىزيت و دناڧا خوەدا ب ھەلینت.

و لدۆر ڧى چەندى رۆھەلاتناسى روسى (م. س. لازاريڧ) ديبژيت: «كوردستانا توركيال د ماوھيى جەنگا جيهانيا ئيكى دا وپشتى وئ لسەر بلندترين ئاست گوھورينين رەگەزى و مروڧى دروست بوون، و ئەڧ گوھورينه ژ دەرتەنجامى كرياتين شەرى و تيكچوونين مللى و سەرھلدان و پيرابوونين تولڧەكرنى بوون كو دەستھلاتى

ژ روانگه‌ها ئارمانجه‌كا ره‌گه‌زپه‌رستى يا تمام كر بوون. كو گوهوروورينين ريشالى د پيگهاته‌يا ره‌گه‌زى- مروقى دا ل رۆژه‌لاتا ئەنادوولئ ده‌رئه‌نجامئ په‌يره‌وكرنا سياسه‌تا ژ نافرنا ب كۆم (يا راستر جينوسايد) بوو...» (لازاريف، ۲۰۰۰، ۱۳-۱۴).

ته‌ورئ دووئ: به‌رژه‌نگين سياسه‌تا راگوهاستنا ب خورتى يا كوردان ل سه‌رده‌مئ حوكمرانيا ئيكنى يا مسته‌فا كه‌مال ۱۹۲۳-۱۹۲۷

پشتى كو مسته‌فا كه‌مال شىيائى (۱۸۸۱-۱۹۳۸) پيگه‌هئ خوه ل توركييا قايم بكه‌ت، نه‌خاسمه‌ پشتى شه‌رئ سه‌ربه‌خوئيا توركييا ۱۹۱۹-۱۹۲۳ سه‌ركه‌فتن ئىناقى و داگيركاريا ئەندۆلئ ب دوماهيك ئىناقى، وه‌رارين گرنگ په‌يدا بوون بوونه هوويئ هئدى ده‌سته‌هلات د ده‌ستئ مسته‌فا كه‌مال دا موكم بيت، و چه‌ندين پينگاڤ هافيتن ل سالا ۱۹۲۲ سه‌لته‌نه‌تا ئوسمانى هه‌لوه‌شاند، و پارتا (گه‌ل) دامه‌زراند، و ل ۹ ئاب ۱۹۲۳ كونگرئ دامه‌زراندئ سازكر و وه‌ك سه‌رۆكئ پارتئ هاته‌هه‌لبژارتن، و ل ۱۱ ئاب ۱۹۲۳ وه‌ك سه‌رۆكئ جقاتا نيشتمانيا مه‌زن هاته‌هه‌لبژارتن، و ژكارين سه‌ره‌كى بين قئ جقاتئ ل ۲۳ ئاب ۱۹۲۳ په‌يماننا لوزان يا كو دنافه‌را توركييا و هه‌فه‌په‌يمانان دا ل ۲۴ ته‌موزا ۱۹۲۳ هاتيه‌ موركرن په‌سه‌ندكر، كو كو گرنگيا وئ د وئ چه‌ندئ دايه‌ دانپيدانه‌كا نيڤده‌وله‌تى ب سيسته‌مئ نوى يئ توركييا كر (مراد، ۲۰۱۵، ۱۳-۲۷)، و سه‌روه‌ريا توركييا يا تمام بۆ خاكا كۆمارا توركييا يا نوكه‌ زفراند (لويس، ۲۰۱۶، ۳۱۰).

پينگاڤا هه‌ره‌ گرنگ يا مسته‌فا كه‌مال ل ۳۹ تشرينا ئيكنى ۱۹۲۳ كۆمارا توركييا راگه‌هاندن، و ل دويفرا ل ئادارا ۱۹۲۴ خه‌لافه‌تا ئوسمانى ژناقبر و ده‌ستوره‌ك بۆ توركييا دانا، كو ده‌ستورى داكوئى لسه‌ر ناسنامه‌يا توركى كر، كو د ماددئ (۸۸) دا هاتيه‌: «هه‌ر هاوه‌لاتيه‌كئ خه‌لكئ توركييا ژ روئ نيشتمانى فه‌ توركه‌ بيئ به‌رچاڤگرتنا ئايينى و ره‌گه‌زى...» (دروزه، ۱۹۴۶، ۲۰۰-۲۱۲). واته‌ هه‌ر ل ده‌ستپيكا سه‌رده‌مئ كۆمارى، توركييا نوى لسه‌ر بناغه‌كئ ره‌گه‌زپه‌رستى هاته‌ ئافاكرن، كو توركى ناسنامه‌يا ره‌گه‌زى- نه‌ته‌وه‌يى يا ئيكانه‌ و په‌سه‌ندكرى بوو، و هاوه‌لاتيين نه‌ ژ په‌گه‌زئ تورك پيدقى بوو كولتوور و رابردوويئ خوه به‌يلن (أوكتم، ۲۰۱۱، ۸۰).

ئيكه‌م سه‌ربورا نوى د سه‌رده‌مئ توركييا نوى دا يا راگوهاستنا ب خورتى بۆ فه‌دگه‌ريت بۆ پشتى كو يونان زۆر باژير د ژ ده‌ستداين، ناچار بوو پيش ريكه‌فتنا لوزانى ۱۹۲۳ ب پيگوهارتنا خه‌لكئ خوه دگه‌ل توركييا بكه‌ن، كو (۱,۵۰۰,۰۰۰) ژ يونانيان بۆ يونانئ راگوهاستن، و (۵۰۰,۰۰۰) ژ توركا بۆ توركييا راگوهاستن، و ب قئ چه‌ندئ كه‌مينه‌يا يونانئ ل توركييا ب دوماهيك ئينات (نصار، ۲۰۱۴، ۳۸۰-۳۸۱)، و توركين هاتينه‌ راگوهاستن و زفراندن ل كوردستانئ ئاكنجى كرن و عه‌ردئ كوردان دانه‌ وان، كو ئارمانجا حكۆمه‌تا توركييا ژ قئ سياسه‌تئ په‌يوه‌نديين كۆمه‌لايه‌تى بين كلاسكى و كه‌فن بين جقاكئ كوردى ل هه‌لوه‌شينيت و ريكن ل بزاقا نه‌ته‌وه‌ييا كوردان بۆ دياركرنا چاره‌نقىسئ خوه راوه‌ستين (لازاريف، ۲۰۰۰، ۱۰۷)، لئ زيده‌تر قئ راگوهاستنئ ره‌ه‌نده‌كئ نيڤده‌وله‌تى هه‌بوو، و پشتى توركييا سه‌ركه‌فتن ئىناقى هه‌ولدا هه‌مان سه‌ربۆر لسه‌ر ئاستئ نافخوئى ب تايه‌تى ل دژى كوردان په‌يره‌وبكه‌ت.

حكۆمه‌تا توركييا هه‌ولدا ل ده‌ستپيكنى سياسه‌ته‌كا نه‌رم دگه‌ل كوردا په‌يره‌وبكه‌ت بۆ هئدى پالشتيا وان ب ده‌ستقه‌بينت، لئ پشتى پيگه‌هئ خوه موكووم دكر ل دژى وان د راوه‌ستا، كو ل سالا ۱۹۲۳ هيرشه‌كا به‌رفره‌ه ل دژى عه‌شيرين كوردان بين پشته‌فانيا وان نه‌دكر ده‌ستپيكر، ژ وانا گوندين صاروخان ئاغايى ل ده‌وربه‌رين

باژیری نسیین سوتن، و عه شیرا ئومهری ل چیاپی میردینن چهوساند، کو تا حزیرانا ۱۹۲۳ نیزیکی (۱۲) گوندین وان سوتن، و سه روکئی عه شیرا ئومه را خلیل غه زالی ناغا دگه ل (۲۰۰) مالا ژ عه شیرا وی یا کو پیکهاتی نیزیکی (۷۰۰) مالان و (۵۰۰) چه کدارا به ره ف وه لاتن سوریا فه مشه خت بوون (الکاج، ۲۰۲۰، ۹۱-۹۲). وه کو به رسفدانه ک بو سیاستا ره گه زه رستیا تورکیا به رامبه ر کوردان، ل سالا ۱۹۲۵ سه رهلدانه کا چه کداری یا به رفه ه ب ل باکووری کوردستانن ب سه روکاتیا شیخ سه عیدئ پیران (۱۸۶۵-۱۹۲۵) دژی تورکیا راهه ستا، کو ئه ف سه رهلدانه ژ ده رنه نجامن کومه کا فاکته رین سیاسی و نه ته وه یی و نابوری و کومه لایه تی و ئاینی به رپابوو (لافی، ۱۹۸۵، ۷۷-۸۹-۱۰۱؛ احمد، ۲۰۰۱، ۹-۳۳)، و جقاتا نیشتمانی یا مه زن یا تورکیا ل ل ۴ ئادارا ۱۹۲۵ یاسایا ژماره (۵۷۸) یا تابه ت (پاراستنا سیسته می)، کو قن یاساین ده سته لاتین به رفه ه دابوونه حکومه تی به رامبه ر هه ر بزاقه کا ملی یان چالاکیه کا به رهنگار ب راهه ستیت (جلیلی جلیل واخرون، ۲۰۱۲، ۱۷۳).

پشتی ژنافرنا سه رهلدانان شیخ سه عیدئ پیران ل سالا ۱۹۲۵ ب شیوه یه کن درندانه و سیداره دانا سه رکردین وئ، کو ئیک ژ ده رنه نجامین وئ حکومه تا تورکیا په نا بو سیاستا راگوه استنا ب خورق یا چینین ده سته لاتدارین کوردان و ناغاوات و شیخ و سه روک عه شیرین کوردان ژ نه نادوولا روژه لات بو نه نادوولا روژنافا بر (بیشکجی، ۲۰۰۱، ۱۲۶)، و لدور قن چه ندئ کومه لا ئاشوری ل ۱۰ ئاب ۱۹۲۵ نامه یه کا نه رازیوونئ ئاراسته یی ده وله تین زله یز و ملله تین ئیکگرتی کر، و تیدا هاتیه: «تورکیا نه تنن سامانن کوردان تالان دکر و ته رش و که والئ وان د دزی، و گوند و باژیری وان د سوتن، و سه رکردین وان سیداره ددان، و توندوتیژی دژی خه لکئ سفیل ب کاردینان، به لکو په نا ب شیوه یه کن توندتر بو راگوه استنا کوردین ماین ژ سوتن و کوشتاران بر بو» (حسرتیان، ۱۹۸۷، ۱۴۰).

حکومه تا تورکیا ب به رنامه یه کن ریڤخستی په نا بو راگوه استنا ب خورق یا کوردان بو روژنافایی نه نادوولئ بر. وه زیرئ دارایی یئ تورکیا فه تحی به گ، و سیاسته مه دارئ تورک مسته فا عه بدولخالق رندا، و وه زیرئ نافخوئی جه میل به گ ئویادن هنده ک راپورتا لدور ره وشا روژه لاتا نه نادوولئ دروست بکه ت، و ده رنه نجامن هه ردوو راپورتان پلانا چاکسازین روژه لاتئ ل ئه یلولا ۱۹۲۵ دروست کرن (مانجو، ۲۰۱۸، ۴۵۳).

یاسایا چاکسازیا روژه لاتئ ل ۲۴ ئه یلولی ۱۹۲۵ ژلایئ نه نجومه نئ وه زیرانقه هاته په سه ندرن، کو ژ (۲۷) مادا پیکهاتی بو، تیدا هاتیه گوهورینین گارگیری یین تابه ت ل ده فهرین کوردان دروست بکه ن، کو ژ هه کاری تا دیرسمئ بکه فیه ژیر ریقه به ریا سه رپه رسته کن گشتی، و یا گرننگ مادا (۵) بو، ئاماژئ ب راگوه استین به لقان و ئه لبانی د ده ت، ل گوره یی قن چه ندئ ئه و تورکین ژ یوغوسلوفیا ده یین دگه ل کوچه رین ژ ئیرانئ و قه فقاسیا ل ئالازیغئ، دیاربه کرئ، مؤشئ، بدلیسن بینگولئ، گه لیئ مورات، ده وره رین گولا وانئ به یینه ئاکنجیکرن، و تورکین ژ باکووری ریزه و نه رزه روومئ ئیناتین ژئ بو جویا خنس و گه لیئ مورات و باکووری گولا وانئ به یینه فه گوه استن، و مه زاختینن فه گوه استنا تورکین فان جها به یینه ئاکنجیکرن وان دگه ل مه زاختینن ژيانا وان یا سالا کنئ ژ ئالیئ ده وله تی فه به یته دان

(. (ilkay Meriç, (https://marksist.net/ilkay-meric/sark-islant-plani-ve-tcnin-asimilasyaon-politlari).

حکومه تا تورکیا ژبلی جویری راگوه استنا ب خورق، کو زیده تر راگوه استنا نافخوئی په یه وه دکر، جویری دی یئ راگوه استنئ هه بوو کو دگوتنئ (راگوه استنا مقنع)، واته ئه و کومین خه لکی دابرایسی سیاستا وئ ژ نه نجامن تیرورا چرا ده وله تی دژی وان ده اته بکارئینان، کو ل دوماهیکی ناچار دبوون وه لاتن خوه ب جه ده یلان

(بىشكجى، ۱۹۹۸، ۲۲۹)، بۇ نمونە ل ساللا ۱۹۲۵ نىزىكى (۵۰۰) خىزانىن كورد كو نىزىكى (۵۰۰۰) كە سان بوون ژن و زەلامان داخازا پەنابەرىيى ل دەۋەربەرىن باژىرى سەلماس كو دكەڧىتە پارىژگەھا ئەزەربىجانا رۇژئاقشا يا ئىرانى كرن، ھەۋەرسا ل كانوونا ئىكىي ۱۹۲۵ نىزىكى (۵۰۰۰) كە سان ژ عەشىرا گۆيى و ئەرتوشيا داخازا پەنابەرىيى ژ عىراقى كرن (مكدول، ۲۰۰۴، ۳۱۱)، و ل ساللا ۱۹۲۶ مالباتا حاجو ئاغا ھەڧىركى (۱۸۸۹ - ۱۹۴۰) ل دەۋەربەرىن نىيىنى و مدياتى وماردىنى پەنا بۇ سورىا برن، و پاشى حكۆمەتى رهگەزنامەيىن وان ژى ھەلۋەشاندىن (ھڧىركى، ۲۰۱۲، ۱۳۴).

سپاسەتا توندا سەرەدەرىيى يا حكۆمەتا توركىا دگەل كوردان ل باكوورى كوردستانى ئەنجام داىى بوويە ھۆكارى ھندى بۇ پاراستنا گيانى خوە كوردان جەد و وار و كەس و كارىن خوە ھىلاىنە و قەستا باشوورى كوردستانى و ئىرانى و سورىا كرىنە، د ئەنجام دا كارتىكرنەكا خراب لسەر رىژا ھەبوونا كوردان ل وان دەڧەران كرىە، ژبەر كو ل دوماهىكى زۆربەيا وان دەڧەران ھەر ب نىشنى توركا دھاتە پركرن وئاكنجىكرن. مەترسىا راگواستنا كوردان لسەر جە و وارىن وان ببوو جەئى گرنگىەكا مەزن يا مەزىن كوردان، كو واليى دياربەكر عەلى جەمال ل ساللا ۱۹۲۶ سەرەدانا سەرۆكىن عەشىرەتا كوچگىرى سەيىد رەزا (۱۸۶۸ - ۱۹۳۸) كر، وداخاز ژى كر كونگرىەكى ل ئەنقەرە گرى دەن ب ئامادەبوونا سەرۆك عەشىرىن كوردان دگەل حكۆمەتى بۇ ھندى بگەنە چارەسەرىەكى، دگەل وئى داخازىيى كورد چەكى خوە دانن، و كومبوون دگەل برىكارى ۋەزارەتا نافخۆ ب ئامادەبوونا ھندەك پەرلەمانتاران ھاتە كرن و رازىبوونا خوە دياركرن، كو كورد ڧەگەرنە سەر جە وارىن خوە و پرۆژىەكى لىبۆرىنا گشتى بدەنە جڧاتا نىشتمانىا مەزن، و عەردى لسەر كوردىن دىرسىمى و ئالازىبگ و ئەرزىنجانى و مەلاتىيى دابەشېكەن ب وى مەرجى كورد ئارامىيى ل دەڧەرىن رۆژھەلات ب پارىزن، لى دەستھەلاتدارىن توركىا دڧان كاودانان دا ھندەك كىشە نازراندن كو ھەولدا ھندەك عەشىرىن كوردان ڧەگۆھىزىنە ھندەك جەپىن دى، و سەرۆك عەشىرىن كوردان يىن بۇ كونگرى ئەنقەرە چووین ب داخازيا حكۆمەتى رازى نەبوون دژى وان عەشىرا راۋەستان، و ئەنجامىن دانوستاندان بى ئەنجام بوون (الداقوقى، ۲۰۰۸، ۱۳۱ - ۱۳۲)، ئانكو دەستھەلاتدارىن توركىا راگواستنا كوردان و زڧراندنا وان بۇ سەر جە و وارىن وان كرىو مەرجەك بەرامبەرى كوردان دەستا ژ مافىن خوە يىن نەتەۋەيى و نىشتمانى بەردەت تا كو مافەكى سروشتى بدەتە وان.

ل گورەيى بەرنامەيى مستەفا كەمال يى ۋەرگرتنا پىرابوونا دژى كوردان نەخاسمە ل ساللا ۱۹۲۶، كو ل دەستپىكى خىزانىن مەزىن كوردان راگواستنا ئەنادوولنى، پاشى سەرۆكىن عەشىرا، پاشى خىزانىن پلە دوو (مالمىسانىژ، ۲۰۰۷، ۱۱۰)، و بالىوزى بەرىتانى جورج كليرك (George Russell Clerk) (۱۸۷۴ - ۱۹۵۱) دياردكەت كو ب درىژاھيا ساللا ۱۹۲۶ راگواستنا ب كۆم يا كوردان يا بەردەۋام بوو تا رادەيەكى نىزىكى يا ئەرمەنان بوو يا ساللا ۱۹۱۵، و ئاشكەرا دكەت و دىيىت: «زىدەرۋويى د وئى گۆتنى دا نىنە كون نە كىمتر ژ (۲۰،۰۰۰) پىاو وئافرەت و زاروكان ب چەترى ھىزى ژ وارىن وان ھاتىنە راگواستن» (أولسون، ۲۰۱۳، ۲۶۵).

ھەژى گۆتنى يە، نە تنى حكۆمەتا توركىا ئەۋىن بەشدارىەكا راستەۋخۆ يان ھارىكارىا سەرھلدا نا شىخ سەعیدى كرىن پىرابوونىن توند دژى وان ھاتنە ۋەرگرتن، بەلكو شىخ و سەرۆكىن عەشىرىن كوردان يىن دگەل سەرھلدانى راۋەستىاين يان يىن ھەڧسۆزىا خوە بۇ دياركرىن يان يىن بەشدارى تىدا كرىن يان نەكرىن يان يىن چووینە دگەل چەپەرى ھىزىن حكۆمەتى و بەشدارى د چەوساندنا وئى دا كرىن ھەمى ھاتنە زىندانكرن

و ئەشکەنجەدان و سیداره‌دان و راگه‌هاستن، وه‌کو شیخ جه‌میل چ‌ه‌تو کو ل ده‌می سه‌ره‌لدانی دا پشته‌فانیه‌کا زۆر یا هیژین حکومه‌تی کر، کو په‌یوه‌ندیه‌کا خورت دگه‌ل مسته‌فا که‌مال هه‌بوو، تا دگه‌ل ئیک و دوو ب په‌یفا (برا) دئاخفتن و نامه‌ د وه‌شاندن (بیشکجی، ۱۹۹۸، ۳۰۴)، پشتی سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عیدی پیران ژنابقری سیداره‌دا و خیزانا وی بۆ ئەنادووولا رۆژنابقا راگه‌هاست (ه‌قیرکی، ۲۰۱۲، ۷۱).

هه‌روه‌سا ژ خیزانین نافدارین کوردان یین پشتی سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عیدی پیران هاتینه‌ راگه‌هاستن، مالباتا جه‌میل باشا بۆ سته‌نبۆلی، ژبه‌ر کو کارتیکرنه‌کا خراب لسه‌ر ژيانا وان هه‌بوو تا وی راده‌یی هنده‌کا نافی (ئیسکان) لسه‌ر زارۆکین خوه‌ دانابوون. کو فی مالباتی هاریکاریا ده‌وله‌تی کر بوو، و ل سالا ۱۹۲۷ فروکه‌یه‌ک وه‌کو دیاری کریه (مالمیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۰۶-۱۰۸)، زیده‌باری به‌شداری د کرینا باغچه‌یه‌کی مه‌زن لسه‌ر روباری دجله‌ دا کریه ب بهایی (۴۰۰۰) لیرین زیری دا کر بوو، و وه‌کو دیاری ب نافی ملله‌تی پیشکیشی مسته‌فا که‌مال کر بوون. هۆکاری سهره‌کی یی راگه‌هاستنا خیزانین هاریکار بۆ حکومه‌تی ئەو بوویه مه‌ترسیا زفرینا قان خیزانا جاره‌کا د ئاینده‌ بۆ بنیاتی خوه‌ یی کوردی، کو وه‌سا د دیتن چ‌ گرهنه‌یه‌ک نینه‌ کور وه‌کو بابین خوه‌ ره‌فتاری دگه‌ل حکومه‌تی بکه‌ن، و باشتر د دیتن ئەو ژی دناف نفشی تورک دا بهینه‌ هه‌لاندن بۆ هندی ب ئیکجاری ژ وان رزگار ببن (مالمیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۱۰-۱۱۱).

حکومه‌تا تورکیا دژی وه‌فاداریا که‌سانین کوردین دگه‌ل وان بوو، ولغیرئ (ئیسماعیل بیشکجی) بویه‌ره‌کا تژی پامان فه‌دگیریت کو چه‌وا حکومه‌تی ئەو پشته‌فانیه‌ له‌رچاف نه‌ وه‌رگرتیه‌ ژ مه‌ترسیا به‌ره‌بابین وان و دیاردکه‌ت کو شیخ سه‌عیدی نوره‌سی و شیخ کوفر فی پشته‌فانیا ده‌وله‌تی کرن ل ده‌می سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عیدی پیران، و شیان والیی بدلیسی ژ ناف ده‌ستین شوره‌شگیرین کورد ئازاد بکه‌ن، و پشتی بۆ کونیا هاتینه‌ راگه‌هاستن، پاش ماوه‌یه‌کی هه‌مان والیی بدلیسن ده‌یتنه‌ فه‌گه‌هاستن ودبیته‌ والیی کونیا، و هه‌ردوو شیخا شانده‌ک ژ شیخین راگه‌هاستی پیکینان و هنارتنه‌ لایی والیی کونیا، و بۆ والی دیارکرن کو ئەو هاتینه‌ راگه‌هاستن، و ئەو دژی بزافی بوون و هاریکاریا حکومه‌تی کرینه‌، و وان گیانی والی رزگارکرینه‌، و پساردکه‌ن ئەری ئەنقهره‌ لسه‌ر راگه‌هاستنا وانا یا ئاگه‌هداره‌؟ والی به‌رسقین وان ب به‌لی دده‌ت، و دبیتیت: «به‌لی بریارا راگه‌هاستنا هه‌وه‌ هاتیه‌ دان، و ب فی حوکمی حکومه‌تی قه‌نجیه‌کا مه‌زن ل هه‌وه‌ کریه، کو فه‌رمانا لیدانا ستوین هه‌وه‌ نه‌دا، و ده‌وله‌ت ب فی ره‌نگی هزرده‌که‌ت: هوون به‌ری نوکه‌ ب هیژ بوون، و ب هیژا هه‌وه‌ هوون شیان شوره‌شی ب چه‌وسینن، ژبه‌ر کو هه‌وه‌ هیشتا هه‌مان هیژ هه‌یه‌، دئ چه‌وا بۆ مه‌ پشتراست بیت هوون وئ هیژا خوه‌ ب کارناینن بۆ پشته‌فانیا جوداخوازان؟، ئەفه‌ ئەو هۆکاره‌یه‌ یی هوون بۆ فیری لسه‌ر هاتینه‌ راگه‌هاستن، زیده‌باری هندی هوون دژی کورین گه‌لی خوه‌ راوه‌ستیان، دئ چه‌وا ده‌وله‌ت باوه‌ریی ب وان هینت یین دژی گه‌لی خوه‌ د راوه‌ستن» (بیشکجی، ۱۹۹۸، ۳۰۳-۳۰۴).

پروسیسا راگه‌هاستنا کوردان بۆ ده‌قه‌رین رۆژنابقایی ئەنادوولی د ره‌وشه‌کا زۆر ناله‌باردا و ب توندوتیژی ده‌اته‌ کرن، کو چ‌ ئالاقین فه‌گه‌هاستنی نه‌ ده‌اته‌ ب کارناین، و لدۆر فی چ‌ه‌ندی راپۆرتین به‌ریتانی ئاماژی دده‌نه‌ وی بارودوخی، وملحه‌قی له‌شکه‌ری یی به‌ریتانی دیاردکه‌ت کو وی سی کاروانین کوچه‌رین کورد دیتینه‌ ئیک ژ وانا دناقبه‌را نه‌غه‌ده‌ و ده‌ق‌لی قه‌ره‌حسار کو ژ سئ پیاو و (۱۵۰) ئافره‌تان و زارۆکا پیکهاتی بوو، وکه‌ل وپه‌لین وان لسه‌ر عه‌ره‌بانین هه‌سپا دکیشان، و زۆربه‌یا وان ب پیا بوون، تنی دوو پیره‌ژن نه‌بن سواری عه‌ره‌بانن بوون، کو (۱۰) جه‌ندرمه‌ هاتبوونه‌ راسپاردن ب ئەرکی چاقدیریا وان (باجلوری، ۲۰۰۷، ۶۶-۶۷).

ههروهسا قهدری جهمیل پاشا (زنار سلۆپی) کو ئیک ژ ئەندامین مالباتا جهمیل پاشایی بوو، د بیره وهریین خوه دا دیاردکته کو ئیک ژ وان که سان بوو یین کو حکۆمهتێ راگوهاستینه بوردو، کو پیشتر مهلبه ندی ناحیه کا بچووک بوو سهرب ولایه تا کونیا فه، کو نیزیکی (۳۰۰) که سان ژ کوردان بۆ قی باژی ری هاتبوونه راگوهاستن، و دبێژیت: «ل دهستیکی نه دبوو ئیک خیزان ل ئیک ناوچه مینت، و رهوانهیی جهین جودا جودا دکرن، بۆ هندی ژ ئیکو و دوو دویربین، پاش بۆرینا ماوهیه کی حکۆمهتێ ئه وه مرجه سفکرن و ریک دا ئەندامین ئیک خیزان پیکشه ل جهه کی و ل ناف ماله کی دا بژین، و ژ دهرئه نجامی قی چندی دهسته لاتن نیزیکی (۱۰۰۰) که سان ژ خه لکی کوردستانی ل پینچ باژی ران دا ئاکنجی کرن...» (سلۆپی، ۲۰۰۷، ۱۱۶-۱۱۷).

هه ر چه و ابیت، هه ر چه نده ئاماری ن فهرمی ل به ر ده ست نین، لی ژیدهر ب ئامازی ب سه دان هزاران دهن، هنده ک ژیدهر دیاردکه ن دنابه را ۱۹۲۵-۱۹۲۸ نیزیکی ملیون کوردان بۆ رۆژنایایی ئەنادوللی هاتینه راگوهاستن، و د هه مان ده م دا ژمارا خه لکی ژ ره گه ز تورک زیده بوون ژ دهرئه نجامی کوجه ری ن ژ ده وله تین به لقان هاتین گوره یی ریکه هه تین پیکه هارتنا خه لکی هه ردوو ده فه ران (لازاریف، ۲۰۰۰، ۱۵؛ کویشن، ۲۰۱۷، ۱۵۲)، و ژیدهران نا قی قی راگوهاستن یا سالا ۱۹۲۶ کریه (دویرئخستنا ئیک) (مالیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۰۸)، و کۆمه لا خویبوون دبێژیت (راگوهاستنا ئیک) (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۳۷)، لی د که توردا راگوهاستنا ئیک بوو د سه رده م کۆماری دا، به لکو ئیک ژ ویستگه هان بوون، چونکه کریاری ن راگوهاستن به رنامه یه کی داریشتی یی ستراتیژی هه تا حکۆمه تا تورکیا بوو.

تهوه ری سی: وه رار و په ره سه ندنا سیاسه تا راگوهاستنا ب خورتن یا کوردان ۱۹۲۷-۱۹۳۵

حکۆمه تا تورکیا یا یه رده وام بوو لسه ر سه تم و چه وساندنا کوردان، پشتی کو مسته فا که مال ل سالا ۱۹۲۷ وه کو سه رۆک کۆمار هاتیه هه لبژارتن (الجهمانی، ۲۰۰۰، ۲۸)، لسه ر هه مان سیاسه ت بوو، له ورا ژی بزاقین کوردان د به رده وام بوون ژبو ده سه ته فه ئینانا مافین ره وا، کو ل سالا ۱۹۲۷-۱۹۳۱ بزاقا ئارات (ئاگری) ده ستپیکر یا کو ریکه خستنا خویبوون سه رکر دایه تیا وئ دکر (باجلوری، ۲۰۰۷، ۶۵؛ به یات، ۲۰۰۹، ۳۲-۴۹)، و هه ر ل ده ستپیکا سالا ۱۹۲۷ لیکدانین نوی دنابه را کوردا و حکۆمه تێ دا دروست بوون، و له شکه ری تورکی کورد ل ده فه ری ن دی رسم و خه ربوت چه وساندن، و ده ست ب هه وه کا نوی یا راگوهاستنا عه شیرین کوردان ل باژی رین باشۆری رۆژه لاتن تورکیا بۆ ده ریا ره ش و رۆژنایایی تورکیا کر، و ل گور نفیساره کا وه زا ره تا نافخۆ بۆ جقاتا بلندا تورکیا ل کانوونا دووی ۱۹۲۷ یاسایه ک چه سپاندینه کو (۱۵۰۰۰) کوردان ب زه برا هیژی بۆ ده فه ری ن کیم مروف فه گو هیزن، و عه ردی بده نه وان پیش عه ردی ژ وان هاتیه ستاندن (لازاریف، ۲۰۰۰، ۱۹۹).

حکۆمه تا تورکیا هه ولدایه ره وایه تیه کی بده ته راگوهاستنا کوردان و چارچوو فه یه کی یاسایی بده ته کاری ن خوه، جقاتا نیشتمانیا مه زن یا تورکیا ل ۱۶ حزی رانا ۱۹۲۷ یاسایا ژماره (۱۰۹۷) یا تابه ت ب راگوهاستنا کوردان ژ ویلایاتین رۆژه لات بۆ ویلایاتین رۆژنایا ده ری خست، و د به ندا (۱) هاتیه: «ژ روانگه ها هۆ کاری ن کارگی ری و له شکه ری و کومه لایه تی، ده سه ته لات دایه حکۆمه تی (۱۴۰۰) پیاو دگه ل خیزانین وان، و خیزانین (۸۰) «پشته ری» کو هاتینه سزادان زیندان دگه ل کاری ن ب زه حمه ت (الاشغال الشاقه) به ینه راگوهاستن ژ ده فه را کارگی ری نه ئاسایی (العرفیه) و ژ ده فه را بایه زید بۆ ویلایه تین رۆژنایا» (بیشکجی، ۲۰۰۱، ۱۲۷).

ئه گه ر فان ژماران لیکده یین سه رجه م دبیه ته (۲۲۰۰) خیزان، و هه ر خیزانه ک ب کیمی فه ژ چوار که سان پیک

بهین، ئانکو سه رجه م دبنه نیزیکی (۸۸۰۰) که سان، نه خاسمه د کولتوری جفاکی کورده واری دا ژ وان ملله تان بوو کو خیزان ب بنه ستر جفاکی د دیت و هه ژ زنده هیا زاروکان دکرن.

حکومه تا تورکیا هه ولدا فی جاری یین به شداری نه کرین د بزافا شیخ سه عیدی پیران ب یاسا راگو هیزیت، کو ل ۵ کانونا ئیکتی ۱۹۲۷ جقاتا نیشتمانیا مه زن یاسایا ژماره (۱۱۷۸) ده رتییخت، کو د به ندا (۱) دا هاتیه: جقاتا وه زیران مافی ژ کارتیختنا یاسایا ژماره (۱۰۹۷) هه یه یا تایهت که سین بو ویلایه تین روژنافا دهینه راگو هاستن، یین کو به شداریه کا کرداری د بزافی دا و رویدانین ریگرتنا ریکا نه کرین، ئانکو باسن وی چندی نینه خیزانین کوردان بهینه راکرن، وه کو د به ندا ئیکتی دا هاتی ژ یاسایا ژماره (۱۰۹۷) به لکو ریکی ده ته وان راگو هاستنا گشتی یا کوردان لسه ر جه وارین وان بکه ت (حسرتیان، ۱۹۸۷، ۱۴۶).

پشتی کو ئه وه هه ست بو مسته فا که مال ل سال ۱۹۲۸ دروست بووی پی داچوونه کی د سیاسه تا خوه دا بکه ت به رامبه ر کوردان، حکومه تی هنده ک پی رابوون وه رگرتن بو هندی بگه هیته ریکه که فته کی دگه ل کوردان و ل دوماهی دربه کی مه زن لی بدت، و دهه مان ده م دا خوه به رامبه ر رایا گشتی یا جیهانی نیشان بده ت کو ئاشتیخوازن، له وما حکومه تی بریاردا (۷۸۱) کوردین پی شتر ژ باژیرین بایه زیدی، مه لاتیا، میردین، ئورفه، سیرت، ئه رزنجان، بدلیس، ئه رزه رووم، وان و دیاربکر بو ویلایه تین روژنافا هاتبوونه راگو هاستن جارها کا دی دگه ل خیزان و سامانین وان فه گهرینه فه. هه ر گریدی فی چندی ل سال ۱۹۲۸ نافین (۲۰۰۰) کوردین فه گه ریاين سه ر وارین خوه به لاف کرن (باجلوری، ۲۰۰۷، ۱۱۱).

ژبو هندی شوره شگیرین کورد قایل بن خوه راده ستی حکومه تی بکه ن، و چه کی خوه دانن، و مفاپی ژ ده می بینت، ل نافه راستا ئه یارا ۱۹۲۸ جقاتا نیشتمانیا مه زن لیژنه یا ئاشتبوونی ژ هه ردوو لایان- کوردان و حکومه تی- پیک ئینات، کو ژ وان مه رجان حکومه تی پیشکیشی شاندی کوردان کری لیورینا گشتی ب راگه یینن، و کوچه رین کورد فه گه رنه سه ر وارین خوه، د به رامبه ردا کورد چه کی خوه دانن و ب ئیکجاری بکه فنه ژیر ده ستی حکومه تی (باجلوری، ۲۰۰۷، ۱۱۴-۱۱۵)، لی شاندی کوردان مه رجین حکومه تی ره تکران، و مه رجی کوردان یی ئیکانه ئه وه بوو کو تورکیا دانپیدانی ب مافین نه ته وا کورد بکه ت، ده رنه نجام دانوستاندن ب دوماهیک هاتن (جلیلی جلیل و اخرون، ۲۰۱۲، ۲۰۰). دگه ل هندی دا خه لکه ک فه گه ریا سه ر وارین خوه ل گوره یی لیورینا راگه هاندی ب تایه تی ئه وین ره قین، ده سته لاتدارین تورکیا هه می ئیختنه بنچا فکرنی، و زور ژوان گرتن و کوشتن، بو هه وونه کورین جه میلی چه تو، و پسمامی وان ئه حمه د ئیسکان و ئه مین ئه حمه د سه روکی عه شیرا ره مان کوشتن (هفیرکی، ۲۰۱۲، ۷۱-۷۲).

حکومه تا تورکیا یا به رده وام بوو لسه ر ده رکرنا یاساین تایهت لدور راگو هاستنا ب زوری دژی کوردان و ب شیوه یه کی توندتر، بو هندی روپی دیموگرافی کوردستانی ب گو هورن هه ولدا شیوازی کارگیری یی ویلایه تین کوردان ده ستکاری تیدا بکه ن، کو ل سال ۱۹۲۸ حکومه تی باکووری کوردستانی کره چوار ده فه رین له شکه ری کو د گو تنی ده فه رین سه ره رشتین گشتی، کو سه نته ر و بازین چالاکیین وان ب فی ره نگی بوون:

۱- ده فه را سه ره رشتی گشتی یا ئیکتی: کو سه نته ری وی دیاربه کر بوو، و سنوری چالاکیین وی فان باژیران: دیاربه کر، بدلیس، وان، هه کاری، موش، ماردین، ئورفه و سیرت ب خوه فه دگرت.

۲- ده فه را سه ره رشتی گشتی یا دووی: کو سه نته ری وی تراقی بوو.

۳- دەقەرا سەرپەرشتى گشتى يا سىن: كو سەنتەرى وئ ئەرزەرروم بوو.

۴- دەقەرا سەرپەرشتى گشتى يا چوارى: كو سەنتەرى وئ ئالازىك بوو، كو سنۆرى چالاكىين وئ فان باژىران: ئالازىگ، دىرسم و بىنگوول ب خوهفه دگرت (شەمىنى، ۲۰۰۶، ۱۷۹-۱۸۰)، وئىبراھىم تالى بەگ سەرپەرشتى گشتى يىن ھەمى وىلايەتتىن رۆژھەلات دامەزراند دگەل دەستھەلاتتىن بەرفرەھ زىدەتر ژ يىن واليا دانى (أولسون، ۲۰۱۳، ۲۶۵).

حكۆمەتا توركىيا پشتبەستن لسەر راپورتتىن دەستھەلاتدارىن خوه دكر بو و ھەرگرتنا پىرابوونا ل دژى كوردان، كو پوختەيا وان راپورتتىن بو سەرۆكاتيا ئەركانا لەشكەرى ھاتىنە بلنكرن ل دەستپىكا سالىن سىھان دا، كو چەند پىشنىاران بۇدەقەرا دىرسمى دكەن، ژ وانا راگوھاستنا سەرۆك عەشىر و بەگ و ئاغا و سەيىدا بو رۆژئافايى ئەنادوولى و يىن مەترسىدار بو دەقەرئىن گەلەك دويىرى دىرسمى و بەلافكرنا وان لسەر گوندىن ژ بنىات تورك بن، و يىن پىشنىاركرين بەينە دويىرىخستى ھەكو: سەيىد رەزا و كەس و كارىن وى، سلىمان گركانلى و كەس و كارىن وى، ھەلى بەگ زادە حسىن بەگ و كەس و كارىن وى، محەمەد عەلى ئاغا، كۆچ ئاغا، عەلى شىر، ھەمى سەرۆك عەشىرا كورەيشان و عەلى شەوقى بەگ. و پاش فان پىرابوونا لىوايەكا چىايى بو بنەجھكرنا ھىزىن سەربازى دروست بكتە (çalışlar، ۲۰۱۱، ۲۴۸-۲۵۱).

كرىارىن راگوھاستنى و دويىرىخستنا كوردان ژلايى حكۆمەتا توركىيا يا لەردەوام بوو، كو ل ساللا ۱۹۳۰ عەشىرا خالىكان ل ئارارات كو پىكھاتى بوو ژ (۴۰۰) خىزانا دگەل (۴۰۰۰۰) سەرئىن تەرش و كەوالىن وان بو دەقەرا بۇرسا راگوھاستنى(لازارىف، ۲۰۰۰، ۲۲۵). و لدويىف ئامارىن كۆمەلا خويىوون سەبارەت زىانئىن گىانى و دارايى يىن كوردان دياردكەت كو دناقبەرا ۱۹۲۵-۱۹۲۸ زىدەتر ژ (۱۰۰۰) گوندا تەختكرىنە و نىزىكى (۱۵۲۰۶) خانى سوتى نە، و نىزىكى (۸۷۵۷) كوشتى نە (شىركو، ۲۰۱۱، ۱۱۱-۱۳۳).

دەرئەنجامى سىاسەتا راگوھاستنى باژىرىن كوردان ببوونە نىمچە گوند، و لدۆر قى چەندى كونسولى بەرىتانى دەبلىو ئار ئەدموندز (w.R.Admonds) د راپۆرتەكا خوهدا ل ئەيارا ۱۹۳۰ لسەر بارودۆخى باكوروى كوردستانى و شوئىنەوارىن سىاسەتا راگوھاستنى دياردكەت، كو سىمايىن ژيانى ل بدلىسى كو (۴۰،۰۰۰) مروف لى دژيان، ببوو نىمچە گوندەكى پىكھاتى ژ (۵۰۰۰) مروفان لى دژيان، ھەرۋەسا (۳۰،۰۰۰) كەس ل موشى د ژيان، ببوو گوندەك كو (۳۰۰۰) مروف، لى بارودۆخى وانى زۆر خرابترە ژ باژىرىن دىتر ھەكو موش و مېردىنى (باجلورى، ۲۰۰۷، ۱۳۳-۱۳۶).

د گەرمە گەرما شەرى دناقبەرا شورەشگىرىن بزافا ئارارات و حكۆمەتا توركىادا، كو ل ۱۴ ئەيلولا ۱۹۳۱ حكۆمەتى كۆمەكا خىزانىن دەقەرا ئاگرى بو باژىرى تەرابزون راگوھاستنى، و ۱۷ ئەيلولا ھەمان سال (۲۰۰) ژ خىزانىن كورد كو ژمارا وان دبوو نىزىكى (۵۰۰) كەسان بو ستەنبوللى پاشى بو باژىرىن قونيا و بۇرسا راگوھاستنى، ھەرۋەسا زەلامىن سەركردە خەلىل ئاغا پشتى خوه رادەستى حكۆمەتى كرى دگەل (۱۲۰۰) خىزانا راگوھاستنى. و حكۆمەتى كوژمى (۸۵۰۰۰) لىرە بو پرۆژى راگوھاستنى و قەگوھاستنا كوردان بو وىلايەتتىن رۇئافا مەزاخت بوون، و چافدىرىيەكا توند ژلايى سەربازىن تورك قە لسەر كاروانىن كوردان دكرن، و رىك نەددا بيانان خوه نىزىكى وان بكەن يان ژى دگەل وان باخفن. ھەر درىژى دان ب پرۆژى راگوھاستنا كوردان، ل تشرىنا ئىكى ۱۹۳۱ حكۆمەتا توركىيا (۴۰۰) خىزانىن كورد كو دبوونە نىزىكى (۲۰۰۰) كەسان، كو ژ عەشىرىن كوردان بوون يىن دكەتنە لايى رۆژھەلاتا ئاگرى. ديسان ل ساللا ۱۹۳۱ حكۆمەتى نىزىكى (۲۰۰۰)

كورد ژ عهشیرا جهلالی دگه‌ل سامانیڤن وان و (۲۰,۰۰۰) سه‌رین په‌زی بۆ رۆنآفایڤی توركیا راگوهاستن و له‌جھڤی تورك ئاكنجیكرن، و ب سه‌دان كه‌س ژ وانا ریکافه ژ نه‌جامی سه‌رما و برس و نه‌خوشیان مرڤن (باجلوری، ۲۰۰۷، ۱۶۲-۱۶۷).

پشتی ژنآفرنا بزاقا ئارارات حكۆمه‌تا توركیا هه‌ولدا په‌روازه‌یه‌كی دی یڤی یاسایی بده‌ته كریارین خوه یڤن راگوهاستنا كوردان ب شیۆه‌یه‌كی مۆكووم تر، كو په‌نا بو یاسا راگوهاستن و وئاكنجیكرنا ره‌گه‌زین نه‌ تورك ل كوردستانی خوه‌جه بكه‌ت، كو دقن یاسایی دا باسڤی كوردان ب شیۆه‌یه‌كی راسته‌وخۆ نه‌هاتیه كرن، لی مه‌به‌ستا وان هه‌ر كورد بوون، چونكه تنی ل وان ده‌قه‌رین به‌رفره كوردبوون (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۳۶)، نه‌ و ژی (یاسایا دویرئییخستن) كو ل ۵ ئه‌یارا ۱۹۳۲ حكۆمه‌تا توركیا ده‌رئییخست، كو قن یاسایی ده‌قه‌رین كوردان كریه چوار به‌ش ب قی ره‌نگی:

۱- ده‌قه‌رین ژماره (۱): ژ وان ده‌قه‌را پێك ده‌یت یڤن كو دخوازن چریا مروقی لی زیده‌كه‌ن كو ره‌وشه‌نبیریه‌كا توركی هه‌بیت.

۲- ده‌قه‌رین ژماره (۲): ژ وان ده‌قه‌را پێك ده‌یت یڤت كو دخوازن وی خه‌لكی ئاكنجی بكه‌ت كو ب ره‌وشه‌نبیریا توركی قه‌ به‌یته‌ گریدان.

۳- ده‌قه‌رین ژماره (۳): ژ وی عه‌ردی پێك ده‌یت یڤی كو دشیان دابیت وان كوچه‌ران یڤن خودان ره‌وشه‌نبیریا توركی هه‌یین ب ئازادانه و بیی هاریكاریا ده‌سته‌لاتی ئاكنجی بكه‌ت.

۴- ده‌قه‌رین ژماره (۴): ژ وی عه‌ردی پێك ده‌یت یڤی كو دخوازن كه‌سڤی لسه‌ر نه‌هیلن، و یڤی قه‌ده‌غه‌كری بیت ژ هه‌ر جووره خوه‌جه‌كرنه‌كی ژبه‌ر هۆییت ساخله‌می و ماددی و ره‌وشه‌مبیری و سیاسی و ستراتیژی و ته‌ناهیی (بدرخان، ۱۹۹۰، ۴، ۱۵-۳۸).

ئه‌ه‌ف یاسایه‌ د ناهه‌روكا خوه‌دا زیده‌تر مه‌به‌ست ژئ بۆ كوردان هاتبوو په‌ژراندن، كو قه‌كوله‌ر (ودیع جویده) ب یاسایه‌كا چه‌وساندنڤی سالوخه‌ت دده‌ت، ژبه‌ر كو ده‌قه‌رین ئه‌نادووولا رۆژه‌لات و كورد ئیخست بوو د كاودانه‌كی خراب و دژوار (جویده، ۲۰۱۳، ۵۰۹)، كو كه‌تواردا ده‌قه‌رین ژماره (۱-۳-۴) ژ وی عه‌ردی پێك ده‌یت یڤن ژیاننا مروفان لسه‌ر هه‌یی و نه‌ گریدایی ره‌وشه‌نبیریا توركی، و ده‌قه‌رین ژماره (۲) ژ وی عه‌ردی پێك ده‌یت یڤی كو تورك لسه‌ر دژین و دكه‌قته‌ كیشه‌وه‌ری ئاسیا و ئه‌وروپا (بدرخان، ۱۹۹۰، ۲۲)، ئه‌ه‌ف یاسایی دا جه‌خت ل وئ چه‌ندئ كریه‌ كو عه‌شیرا چ كه‌سایه‌تیا خوه‌ یا یاسایی نینه، له‌ورا مافین وان ژنآفرن و ده‌سته‌لاتا سه‌رۆك عه‌شیر و شیخین ئایینی و سازین ب سه‌ر وانقه‌ نه‌هیل و عه‌ردی وان بۆ ده‌وله‌تی زفراندن و دابه‌شكر لسه‌ر ئاكنجیڤن نوی، هه‌ر وه‌سا د یاسایی دا هاتیه سه‌رۆك عه‌شیر و شیخ به‌ینه راگوهاستن، و ب قی ره‌نگی یڤن توركی زمانڤی وان نه‌با توشی گری و ئاسته‌نگین مه‌زن دبوون (جویده، ۲۰۱۳، ۵۰۹-۵۱۰)، هه‌ر چه‌نده‌ دیرسم دكه‌فته‌ د خانا ده‌قه‌رین ژماره (۴) دا، لی بریارا راگوهاستنا وئ ب تمامی دابوو (كویقن، ۲۰۱۷، ۱۵۳).

د ئێكه‌م كارقه‌دانا فه‌رمی یا كوردان دژی قن بریارئ، كومیتا نافین یا كومه‌لا خویوون ل ۱۶ حزیارنا ۱۹۳۲ به‌یاننامه‌یه‌كا فه‌رمی راگه‌هاندیه، و یاسا ب (ژنآفرن) سالوخه‌ت دایه، و داخاز ژ كوردان كریه‌ دژی قن یاسایی راهه‌ستن و خه‌باتا خوه‌ به‌رده‌وام بكه‌ن، و تیدا هاتیه: «ئه‌فرۆ گه‌لی مه‌ كه‌تیه به‌ر مه‌زنترین مه‌ترسی د میژوو یا خوه‌دا، حكۆمه‌تا توركیا هه‌رده‌م هه‌ولا ژنآفرنا كوردان دده‌ت، و چ جارن پێش نوكه‌ ئارمانجین خوه‌»

يىن دوژمنكارانه ب قى جورى ئاشكەرا نەكرىه... ئايا دابه شكرنا ئەوین زمانى نەتەوايه قى جیواز ژ زمانى توركى، و نفسى وان نە ژ يى توركا ب ژنافرنا مليونهها كورد نادهت، كو ماوهيى چوار هزار سالانه و تا نوكه لسەر نيشتمانى بايرين خوه دژين، كو دگهل خيزانين خوه د بارودوخين برس و هه ژاريه كا دژوار هافيتينه ئەنادوولى؟ ئايا يا ئاشكەرا نينه كو حكومهتا توركيا په شيمانه كو هوون هه مى پيگه د راگواستنا ئيكي دا ژناف نەبرن، بهلكو نوكه دخازيت ئيك ئيكه هه وه ژناف بهت، و خه نجه رال جهسته يى هه وه بدهت، هه ر وه كو دگهل ئەرمه نان كرى؟ دقيا چافه رىيى هه مى تشته كى دراندانه ژ حكومهتا توركيا بكن» (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۳۶-۱۳۷).

پروسيىسا راگواستنا كوردين بزاقا ئارارات تا دوماهيك سالا ۱۹۳۲ ب دوماهيك نەهاتبوو، بهلكو بهلگه يه كا به ريتانى ل كانوونا ئيكي ۱۹۳۲ دياردكەت (۱۰۰) كه س كو زۆربه يا وان ژ زارۆك و ئافره تان بوون ب پياده راگواستينه ميرسينى، كو د نيڤ رويس بوون و زۆربه يا وان پيخواس بوون، و چوار عه ره بانان نەخوش و مريين وان دگهل دكهل په لين وان يين كه سوكى يين كيم هه لگرت بوون (مكدول، ۲۰۰۴، ۲۳۲).

ب راگه اندنا ياسايا ۵ ئەيارا ۱۹۳۲ مه ترسيه ك دناف خه لكى كوردستانى دا دروستكر، و حكومه تى دياركر كو ئەف ياسايه پشتى دهه سالان ژ دهركه تنا وى دى هپته چه سپاندى (حسرتيان، ۱۹۸۷، ۱۵۷)، لى پاش بورينا دوو سالان ياسايا ئاكنجىكرنى (Iskan Kanunu) يا ژماره (۲۵۱۰) ل ۲۱ حزيрана ۱۹۳۴ دهركر كو ژ (۵۲) مادا پيكدەت، كو دهسته لات دايه وه زاره تا نافخو هه مى ده فەر بهپته ناچاركرن كو ب كولتورى توركى فه بهپته گریدان (T.C Resmî Gazete, ۲۱ Haziran ۱۹۳۴)، ئەف ياسايه ژلايى روخسارى فه باسئ ئاواره يان دكەت، لى دنافه روكا خوه دا ئارمانجا وى يا سه ره كى هه لاندنا كوردان دناف توركان دا بوو، و نه هپلانا نەتەوا كورد بوو (بیشكىجى، ۲۰۱۸، ۱۵۳-۱۵۴)، كو بهپته هه لاندن و وه كو كولونىاليزمه كا نافخويى سه ره ده رى دگه لدا بهپته كرن (مالميسانيز، ۲۰۰۷، ۱۲۰). حكومه تى ئەف ياسايه جيبه جيكر، و كوردستان فالادكر و په نابهرين بولقان و ئيكه تيا سوقيه ت لهجى وان ئاكنجى دكرن، و دهستى خوه دانا سه ر عه ردئ ئاغا و شيخين كوردان و راگواستن، لى عه رد نەدا وان كوردين راگواستى (بیشكىجى، ۲۰۱۸، ۱۷۲). و ژ ئەنجامى قان كريان و ياسايا كاريگه ريه كا خراب كرىبو سه ر ريزه يا كوردان ل كوردستانى، كو (باسيل نيكي تين) دياردكەت زيده بوونا سروشتى يا خه لكى كوردستانى دناقبه را هه ردوو جه نگادا قه ربوويا زيانين مه زنين گيانى يين ب كوردان كه تين ناكەت (نيكي تين، ۲۰۱۲، ۸۴)، ژ ده رئه نجامى كريانين شه رى و توندتيژيا هوفانه و خويى او ي يا سه ركوتكرنا سه ره لدانين زۆر يين كوردان، و راگواستنا خورقيا كوردان (لازاريف، ۲۰۰۰، ۱۲).

سياسه تا راگواستنا ب خورقيا كوردان نەهاته راوه ستاندىن، بهلكو حكومه تا توركيا شيانين مه زن ته رخان كرىبو بۆ راگواستن و هه لاندنا كوردان، كو د ماوه يى دهه سالاندا ئانكو دناقبه را سالىن ۱۹۲۵-۱۹۳۵ حكومه تا توركيا (۱۱) ياسايين جودا جودا ده رنخستيه، كو ل گور وان ياسايا كورد هاتينه راگواستن و دويرئىخستن بۆ رۆژئاقايى ئەنادوولى (بیشكىجى، ۲۰۱۸، ۱۹۳-۱۹۴).

ته وه رى چوارى: سياسه تا راگواستنا ب خورقيا ل سه رده من بزاقا دپرسمن ۱۹۳۵-۱۹۳۸

پشتى مسته فا كه مال ل سالا ۱۹۳۵ بۆ جارا چوارى بوويه سه رۆك كۆمارى توركيا (الجهمانى، ۲۰۰۰، ۲۸)، و دقنى سالى دا مالباتا شيخ سه عيدى پيران هاتيه راگواستن (مالميسانيز، ۲۰۰۷، ۱۲۱). كو حكومه تى ب ئەف

ياسايه ب بهانهيا دانانا سيسته مه كئ نوى يئ ئابورى و كۆمه لايه قى يئ شارستانى ونه هيلانا په يوه نديين كه فن داريشتينه، لئ ئارمانجا راسته قينه تورككنا هه ما توركيا بوويه بيى بهرچا فگرتنا جوداهييين ره گه زى يين ملله تين ديتر.

يا گرنىگ دقى و يستگه هى دا مسته فا كه مال نه نجام دايى، راگه استنا ب خورقى بوو ل دژى خه لكئ دپرسمئ، كو ئه ف هه ريمه هه ر ژ دامه زانندا ده وله تا نوى يا توركيا سه رنجا وئ راكيشابوو، كو ژ وان هه ريمين ناقدار بوو د ميژوويا نوى دا ب قه بخوازيا به رده وام دگه ل ده وله تا ئوسمانى، له ورا هه ر ژ سالا ۱۸۷۶ نه كيمتر ژ (۱۱) هه وپن له شكه رى بو سه ركوتكرنا خه لكئ وئ هاتينه هنارتن. و ل حزيрана ۱۹۳۶ حكومه تئ ده قه را (بازنئ سه رپه رشتيا چوار يا گشتى) كو هه مى ده قه را دپرسمئ ب خوه قه دگرت دروست كربوو، و ده سته ه لاتين به رفه ره دابوونه جنه رال عابدين عوسمان يئ ناقدار (عه بدوللا ئه لب دوغان) كو وه كو فه رمانپه وايه كئ له شكه رى دانابوو. و سياسه تا توندا له شكه رى ل دژى خه لكئ وئ په يره وكر بو گوهورينا سيمايئ په يره و دكر، ل سالا ۱۹۳۷ وه كو به رسفدانه ك ل دژى پيرابوونين حكومه تئ، بزافه ك ب سه ركردايه تيا سه ييد ره زل ل دژى هيژن توركيا به رپابوو، لئ ده رته نجامئ كۆمه كا هوكارين جودا جودا ئه ف بزافه ل سالا ۱۹۳۸ ب دوماهيك هات (توفيق، ۲۰۱۹، ۲۳۶-۲۴۹).

بزافا دپرسمئ ئيك ژ ويستگه هيئ گرنىگ بوو يين كو حكومه تا توركيا راگه استنا ب خورقى ل دژى خه لكئ وئ ب كارئينايى، كو ب دوماهيك زنجيره يا سه ره لدانين كوردان ده يتته هه ژمارتن، و بو ژنافرنا قئ بزاقئ ده سته ه لاتدارين توركيا پروسيسا (ژنافرنا گشتگر) دژى خه لكئ وئ ب كارئينات (بيشكجى، ۱۹۹۸، ۱۲۹)، و هه ر لسالا ۱۹۳۶ و پشتبه سن لسه رهنده ك به هانه يان، ژ وانا سه پاندا ناسنه مه يا فه رمى يا توركا لسه ر كوردان كو هه مى ئالافين توندوتيژيئ دژى كوردان به ينه بكارئينان، كو سه رپه رشتئ گشتى يئ ئيكئ عابدين ئوزمه ن پرۆژهيئ راگه استنا خيزانين كوردان ژ دياربه كرى و ده قه رئ به ره ف كربوو، و ب خورقى ل ده قه رين ده ريا ره ش و ئيجه يان ده وروبه رين ته راكيا خوه جه بكه ن (مالميسانيز، ۲۰۰۷، ۱۱۱).

به رنامه يئ راگه استنا كوردان ل دپرسمئ ل سالا ۱۹۳۶ كه ته د وارئ كردارى دا، كو دبئژنئ (دويرئخستنا دووئ)، كو خيزانين كوردان لسه ر باژيرين توركا دابه شدكرن، بو نمونه مالباتا جه ميل پاشايي ژ وانا مسته فا جه ميل پاشا دگه ل دوو كچين وى ب نافئ (ساتيا وناريمان) راگه استنه سارايي كو سه رب ته كيرداغ فه بوو، و كچا وى يا (رانا ئه ده ن) وكورئ وى (حلمى ئه ده ن) راگه استنه سينوپ، وزيا قه ره قوچ جه ميل پاشا بو گيره سون، جه وده ت قه ره قوچ جه ميل پاشا بو دينزلى، عومه ر عه لى جه ميل پاشا بو ئه ده رنه، فكري قه ره قوچ بو ئوردو، محيه دين جه ميل ئوغلو بو كاستامونو راگه استن، به لكو زافايين قئ مالباتئ زى راگه استينه (مالميسانيز، ۲۰۰۷، ۱۲۱-۱۲۵). و ب گشتى تاك د كرياتا راگه استنا ب خورقى دا د قوناغين جودا جودا ده رباز دببت، ژ وانا قوناغا فسيولوجى ئانكو گوهورينا ژينگه هئ و ده رته نجامين وئ گوهورينئ يين سروشتى و كه ش و هه وايى، و قوناغا ده رووناسى ئانكو په ليا ئاماده يا ده روونى وئ كرياتئ وه ربگريت، پاشى قوناغا هه فگونجاندا كۆمه لايه قى و ره وشه نبيرى (الخرىجى، ۱۹۸۰، ۳۷).

ب به رپابوونا بزافا دپرسمئ ل سالا ۱۹۳۷ ب شپوه يه كئ دژوارتر، نه نجومه نئ وه زيران ل ۴ ئه يارا ۱۹۳۷ و ئاماده بوونا مسته فا كه مال كۆمبونكه ل دؤر ره وشا دپرسمئ و ئه و راپورتين ئه لب دوغانى ره وانه كرين نه نجام دان، و تيدا برياردينه هه ر جه ه كئ ياخييونه ك سه ره لده ت به يتته سه ركوتكرن، و خه لكئ وئ بو

جهه كى دى بهيتته راگوهاستن، و بريار داينه (۲۰۰۰) كهس بهينه راگوهاستن يىن كو حكومه تى ئاماده كاري بۇ كرين (۲۰۰۹، ۵۸ Akansel).

نه تىن حكومه تا توركي نىشتمانپه روه رين كوردان دوپر دئىخستن بهلكو تا وي راده يى يىن كو ب كاري خيانه تى ژى رابووين وخزمه تا توركي كرين دژى ملله تى خوه، بۇ نموونه (ريبه ر) كو دبوو برازيى سهييد ره زايى دپرسى، و ده ستى خوه كويه دناف ده ستى حكومه تا توركيادا، وپشتى خيانه ت ل بزاقى كرى و (عه لى شير) كو كه سايه تىن ئازا و ده ستى راستى يى سهييد ره زايى بوو، و هه فزينا وي ب نافى زه ريفا كوشتين، حكومه تى ل سالا ۱۹۳۸ ريه ر ژى سيداره دا و هه فزينا وي و كهس وكاريىن وي ره وانه يى ئه نادوولق كرن (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۷۷-۱۸۱).

حكومه تا توركي هه مى جور و كريات ژ كوشتن و تالانكرن و راگوهاستن وسوتن ل دژى خه لكى وي ئه نجام دايه، و سه ربازه كى تورك يى به شدار د كرياتىن چه وساندنا خه لكى وي ب نافى (يوسف كه نعان عاقم) رويدانىن وي د بيره وه رپين خوه دا ل سالا ۱۹۳۸ وه كو دپده فانه ك تومار كويه، و سه باره ت ره فتار له شكه رى دگه ل خه لكى وي دپيژيت: «ئهم يىن ژ قالبى خوه يى مروفايه تىن ده ركه تين...» (توفيق، ۲۰۲۱، ۳۵-۴۷). ئانكو ل گورهي قه بارى پيرابووينىن حكومه تى ل دژى خه لكى دپرسى وه رگرتين ژ كوشتن و تالانكرن و راگوهاستنا ب خورق ل ئاسته كى به رز و مه ترسيدار هاتينه ئه نجام دان، لى داتايىن هوپرين يان يىن فه رمى يىن كرياتىن راگوهاستنا كوردان حكومه تى هه رده م هه ولدايه يىن راسته قينه نه كه فنه به رده ست.

سه باره ت هه لويستى نيقده وله قى ژ سياسه تا راگوهاستنا ب خورق به رامبه ر كوردان بى ده نكي وه رگرت بوو، و لدور قى چهندي قه كوله رى تورك ره گه ز و دوستى كوردان ئيسماعيل بيشكى دپيژيت: «ب دريژاها سالىن دناقه را ۱۹۲۵ تا ۱۹۳۸ روژئافايى هيچ گرنگيه ك يا ره ها ب كرياتىن كولونىاليزمى يا كو توركي ل كوردستانى پيره و دكر، وه كو كرياتىن له شكه رى و كوشتار و راگوهاستنا خه لكى، كو ئه ف كريات هه مى ب بى ده نكي و بىي ئيك هه ست پى بكه ت و ره نگفه دانه ك هه بيت ده اته ئه نجامدان، و سه رجه مى قان رويدانا ب هيچ شيوه يه كى راي اگشتى يا ئه وروپا نه لقاند...» (بيشكى، ۱۹۹۸، ۸۱).

ب كورقى حكومه تا توركي سياسه تا كولونىاليزمى دگه ل كوردان پيره و كويه و وه كو داغيركه ر سه ره ده رى كويه، كو ئارمانجا وي راسته قينه ئه و بوويه كورد ژ نفشى خوه يى ره سه ن بهيتته داپران و گيانى به رخودانى نه هيليت و هيقينى ملله ته كى وه كو نه ته وه يه كى جودا بهيتته فركرن و دناف ره گه زى تورك دا بهيتته هه لاندىن، و تشتا جودا ژ قى راگوهاستنى ئه و بوويه راگوهاستنه كا نافخويى بوويه و حكومه تى ريك ل به لافكرنا زانياريا لسه ر گرتيه، كو زيده تر ژ مليون كه سان هاتينه راگوهاستن، له ورا ژى ده نگفه دانا وي ل لاواز بوويه به روفاژى راگوهاستنىن ملله تين دى وه كو راگوهاستنا ئه رمه نان.

ئه نجام:

سياسه تا راگوهاستنا ب خورق دژى كوردان ئيك ژ پلان و به رنامه يىن تافيلكرنا نفشى و جينوسايدا كوردان ل سه رده مى حوكمرانيا مسته فا كه مال و بىي قه بر و ب پشتبه ستن لسه ر ده ركرنا هنده ك ريسا و ياسايين زوردار هاتيه ب كارئينان، و ئه ف كريات ل ژير چافديريا راسته و خويا له شكه رى ده اته پيره وركرن، كو كورد

ژ کوردستان بۆ روژنآفایئێ ئەنادوولئ هاتیە راگهاستن ولسەر گوند و باژیرین زۆرینهیا وان تورکشین هاتینه دابهشکرن، و لجهئ وان ژ رهگهزئ تورک هاتیە ئاکنجیکرن، ب بههانهیا چهسپاندنا پرۆژهیئ (چاکسازیان روژهلات) د وارین جودا جودا، زیدهباری مهبهستین سیاسی و ئابوری وکۆمهلایهتی و لهشکهری و بهرهفانیئ و ئیمناهیئ.

ب شیویهکی گشتی سیاسهتا راگهاستنا ب خورقی یا کوردان دههئهنجامین خراب لسه سامانئ مروقی یئ کوردان و ئافهاندایا باکوورئ کوردستانئ، چونکه ئه و چینا هاتیە راگهاستن چینهکا کاریگهرا کوردستانئ بوویه د بوارین سیاسی، کۆمهلایهتی، هوشیاری، کارگیری، ئابوری و رهوشهنبیری دا، کو بوویه هویئ هندئ ریژهی کوردان کیم بییت، ژبهه فشار و پیرابوونین دژاور یین حکۆمهتی کولتور و زمانئ خوه یئ دایک ژ دهستدایه د ئهنجام دا دنافی رهگهزئ تورک دا هاتیە ههلاندن، بهلکو کارتیکنهکا خراب لسه لاوازکرنا گیانی بهرخودانا کوردان و مهلهندیئ هیزا وان کریه.

سیاسه التهجير القسری للکورد فی کوردستان الشمالیه فی عهد مصغفی کمال ۱۹۲۳-۱۹۳۸ دراسه تاریخیه تعد سیاسه التهجير القسری إحدى أهم خگگ وأسالیب مدروسه للتکهير العرقی والإباده الجماعیه چد الکورد کجرائم بشریه تمس حقوق الانسان وحریاته الساسیه الی مارستها الحکومات التزکیه المتعاقبه گوال عهد مصغفی کمال أتاتورک لرئاسته الجمهوریه، وژلک استناداً علی إصدار مجموعه من ال حکام والقوانین الجائره، وقد جرت عملیات التنفيذ بشكل مباشر وتحت إشراف الجيش. إژ تم تهجيرهم من کوردستان إلی الاناچول الغربیه وتوزیعهم علی القرى و الریاف والمدن ذات ال غلبیه التزکیه، وإسکان العناصر التزکیه فی مواقعهم، تحت حجج ومبررات تنفيذ مشاريع اصلاحیه منها مشروع (إصلاحات الشرق) والتی شملت مجالات مختلفه، بالإچافه إلی ژلک کانت للحکومه أهداف ودوافع سیاسیه واقتصادیه وکائفیه وپقافیه وعسکریه ودفاعیه وأمنیه وراو اتباع سیاسه التهجير، لتفکیک النسيج الاجتماعی للکورد.

کانت لسیاسه التهجير مخاگر ونتائج سلبيه علی الموارد البشریه وإعمار کوردستان ترکیا بشكل عام، لکون تلک الشریحه الکوردستانیة الی تعرچت للتهجير القسری وتحت قروف مأساویه غایه فی القسوه فی المجالات السياسیه والاجتماعیه والاقتصادیه والپقافیه، الی أدت فی النهایه إلی نقص النسبه السکانیه للکورد، وتعرچ العدید منهم إلی مشاكل اجتماعیه ونفسیه واقتصادیه نتیجه للعزله الاجتماعیه الی تعرچوا لها. کما ان تلک السياسه أدت إلی فقدان العدید من الکورد لتراپهم القومی نتیجه لانصهارهم فی البوتقه التزکیه، واستنزاف روح المقاومه والقچاو علی أهم مرتکزاتهم القومیه والسیاسیه.

The policy of forced displacement of Kurds in the Northern Kurdistan during Mustafa Kemal period ۱۹۳۸-۱۹۲۳ A historical study

The policy of forced displacement is being one of the most dangerous plan and effective methods for ethnic cleansing, which considered as a human crime also genocide against the Kurds, as it affected human rights and freedoms. This displacement policy used through successive Turkish governments throughout the reign of Mustafa Kemal, it based on the issuance of a set of unfair rulings and laws, the implementation of Turkish forced displacement took place under the supervision of the arm.

Kurdish civilians were displaced from Kurdistan to Western Anatolia and distributed to towns, countryside, and cities with a Turkish majority, and the Turkish elements were settled in their positions. Under the pretexts and justifications for the implementation of reform projects, including the (Reforms of the East Project), which included various forced displacement process, in addition, the government had political, economic, social, sectarian, cultural, military, defense, security goals and reasons of this policy. Moreover, the main objective of displacement policy was to dismantle the Kurdish society. The policy of displacement had horrible risks and negative consequences on human wealth and the reconstruction of Kurdistan in particular, Turkey in general. As the Kurdish society segment was subjected to forced displacement, also this tragic circumstances was effectively damaged political, socio-economic and cultural sectors, which eventually decreased the Kurdish population ratio, and many of them were faced social problems.

لیستا ژێدهران:

نێک: په رتۆک

أ- ب زمانێ عه ره بې و وه رگيرايي:

- ۱- احمد، كمال مقهر، (۲۰۰۱)، انتفاچه عام ۱۹۲۵ الكرديه في تركيا دراسه تحليليه، بيروت.
- ۲- أوكتم، كرم، (۲۰۱۱)، تركيا الامه الغاچه، ترجمه، مصغفې مجدى الجمال، تقديم، عاصم الدسوقي، القايره.
- ۳- أولسون، روبرت، (۲۰۱۳)، تاريخ الكفاح القومى الكردى ۱۸۸۰-۱۹۲۵، ترجمه، أحمد محمود الخليل: دار الفارابى، بيروت.
- ۴- باجلورى، نيژيار نعمان، (۲۰۰۷)، الحركه القوميه الكورديه التحريره فى كوردستان تركيا ۱۹۲۷-۱۹۳۱: دار سپيريز للگباعه والنشر، اربيل.
- ۵- بدرخان، جلاذت، (۱۹۹۰)، حول المسأله الكرديه قانون ابعاد وتشتيت الاكراد، ترجمه، دلاور زنگى، بيروت.
- ۶- بيشكجى، اسماعيل، (۱۹۹۸)، كردستان مستعمره دوليه، ترجمه، زهير عبدالملك، ستوكهولم.

- ۷- _____، (۲۰۰۱)، النقام فی الاناچول الشرقیه الاسس الاجتماعیه والاقتصادیه والبنی الفوقیه، ترجمه، شکور مصگفی: دار ئاراس للکباعه والنشر، ج ۲، (اربیل).
- ۸- _____، (۲۰۱۸)، التوگین القسری للکورد، ترجمه، ابراهیم محمود: مرکز بيشکجی للدراسات الانسانیه، اربیل.
- ۹- توفیق، هوگر گاهر، (۲۰۱۲) الكرد والمسأله الارمنیه ۱۸۷۷-۱۹۲۰: دار اراس، اربیل.
- ۱۰- _____، (۲۰۱۹)، الكرد بحوپ ودراسات فی تاریخهم الحدیپ والمعاصر: مرکز زاخو للدراسات الكردیه، م.د.
- ۱۱- جلیلی جلیل واخرون، (۲۰۱۲)، الحركه الكوردیه فی العصر الحدیپ، ترجمه، عبدی حاجی: مؤسسه موکریانی للبحوپ والنشر، اربیل.
- ۱۲- الجهمانی، یوسف ابراهیم، (۲۰۰۰)، أتاتورکیه القرن العشرين، سلسله ملفات ترکیه: دار حوران، دمشق.
- ۱۳- جویده، ودیع، (۲۰۱۳)، الحركه القوميہ الكردیه نشأتها وتطورها، تقدیم، مارتن فان بروینسن، ترجمه، مجموعه من المترجمین: دار الفارابی، بیروت.
- ۱۴- حسرتیان، م.أ، (۱۹۸۷)، كردستان تركيا بين الحریین، ترجمه، سعد الدین ملا وبافی نازی، بیروت.
- ۱۵- الخریجی، عبدالله، (۱۹۸۰)، بعج تجارب التنمیه فی الوکن العربی دراسه لعمليات الهجرة والتوگین، جده.
- ۱۶- الداوقی، ابراهیم، (۲۰۰۸)، أكراد تركيا، دار ئاراس، گ ۲، اربیل.
- ۱۷- دروزه، محمد عزه، (۱۹۴۶)، تركيا الحدیپه، مگبعه الکشاف، بیروت.
- ۱۸- زکی، محمد آمین، (۲۰۰۹)، خلاصه تاریخ الكرد وکردستان من أقدم العصور التاريخیه، ترجمه وتعلیق، محمد علی عونى: شرکه نوابخ الفكر، القاهره.
- ۱۹- سافراستیان، أرشاک، (۲۰۰۸)، الكرد وکردستان، ترجمه، أحمد محمود الخلیل: دار الزمان، دمشق.
- ۲۰- سخینى، عصام، (۱۹۸۰)، الجريمه المقدسه الإباده الجماعیه من أیدیولوجیا الكتاب العبری إلى المشروع الصهيونى: المرکز العربی للبحاپ ودراسه السياسات، بیروت.
- ۲۱- شو، مارتن، (۲۰۱۷)، الإباده الجماعیه مفهومها وجزورها وتطورها وأبن حدیپت؟، ترجمه، محبى الدین حمیدی: مکتبه العبيکات، الریاج.
- ۲۲- شیرکوه، بلهچ، (۲۰۱۱)، القچیه الكردیه ماچى الكرد وحاجرهم: دار اراس للکباعه والنشر، گ ۲، اربیل.
- ۲۳- غورغاس، جوردى، (۲۰۱۳)، الحركه الكردیه فی المنفى، ترجمه، جورج البگل: دار الفارابی، بیروت.
- ۲۴- القهوجى، علی عبدالقادر، (۲۰۰۱)، القانون الدولى الجنائى أهم الجرائم الدولیه المحاکم الدولیه الجنائیه، بیروت.
- ۲۵- الکاگع، مهند، (۲۰۲۰)، أكراد سوریه التاريخ- الديموغرافیه- السياسه: دار قنادیل، بغداد.
- ۲۶- کویقنن، کرسیتینا، (۲۰۱۷)، الكرد امه الإبادات الجماعیه، ترجمه، حسین ملا محمود: مرکز القاهره للدراسات الكردیه، القاهره.
- ۲۷- لازاریف، م.س، (۲۰۰۰)، النچال والاختفاق المسأله الكوردیه فی سنوات ۱۹۲۳-۱۹۴۵، ترجمه، صادق الجلاذ: بنکه ی ژین، السلیمانیه.
- ۲۸- لافی، صبریہ أحمد، (۱۹۸۵)، الاكراد فی تركيا دراسه سياسیه و اقتصادیه واجتماعیه، بغداد.

- ۲۹- لوو، إيان، (۲۰۱۵)، العنصرىه والتعصب العرقى من التمييز إلى الإبادة الجماعية، ترجمه، عاگف معتمد واخرون: المرکز القومى للترجمه، القايره.
- ۳۰- لويس، برنارد، (۲۰۱۶)، فهور تركيا الحدييه، ترجمه، قاسم عبده قاسم وساميه محمد: المرکز القومى للترجمه، القايره.
- ۳۱- مالميسانيز، (۲۰۰۷)، عائله جميل پاشا الدياربكرى والنجال القومى الكردى، ترجمه، فيچ الله برايم خان ودلشا يوسف، مراجعه وتقديم، فدان ادم، گ ۲، دياربكر.
- ۳۲- مانجو، أندرو، (۲۰۱۸)، أتاتورك السيره الزاويه لمؤسس تركيا الحدييه، ترجمه، عمر سعيد آل يوبى، أبو قبي.
- ۳۳- مراد، خليل على، (۲۰۱۵)، حراس آل تاتوركيه موقف المؤسسه العسكريه التركيه من الإسلام والحرك الإسلامى فى تركيا، عمان.
- ۳۴- مكدول، ديفيد، (۲۰۰۴)، تاريخ آل كراد الحديپ، ترجمه، راج ئل محمد: دار الفارابى، بيروت.
- ۳۵- نصار، وليد نجيب، (۲۰۱۴)، مفهوم الجرائم جد الانسانيه: مركز دراسات الوحده العربيه، گ ۲، بيروت.
- ۳۶- نيكيئين، باسيلي، (۲۰۱۲)، الكرد دراسه سوسيوجيه وتاريخيه، تقديم، لويس ماسينيون، ترجمه، نوري گالبانى: من مگبوعات آل كاديمييه الكورديه، گ ۶، اربيل.

ب- ب زمانى كوردى:

- ۱- بهيات، كاوه، (۲۰۰۹)، شورشا كوردين توركي و كاريگه ريا وئ ل سهر په يوه نديين ده رقه بين ئيرانى (۱۹۲۸-۱۹۳۲)، وه رگيران، موسه ده ق توفى، دهوك.
- ۲- توفيق، وهلات، (۲۰۲۱)، دي رسم و كومكوژيا دي رسم د ياداشتناه بين سه ربازه كن توركد ۱۹۳۷-۱۹۳۸، ب. ج.
- ۳- پاشا، قه درى جه ميل، (۲۰۰۷)، په رتوكا وى: دوزى كوردستان، وه رگيران، فه يزوللا برايم خان و بارزان وه هاب، دياربه كر، ۲۰۰۷.
- ۴- شه مزينى، عه زيز، (۲۰۰۶)، جولانه وهى رزگاري نيشتمانى كوردستان: سه نته رى لىكۆلپنه وهى ستراتىجى كوردستان، سليمانى.

ت- ج- ب زمانى توركى:

- ۱- Dersim Raporu, Istanbul, (۲۰۱۱), çalişlar, Izzedin.
- ۲- Dersim Iskanıyal yer Dersimli Kadınların Göç ۱۹۳۸: Sûrgünde çocuktuvar, (۲۰۰۹), Akansel, Fatma.
- Deneyimleri Üzerine Bir Sözlü Tarih çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

دوو: نامه يين ماسته رى

- ۱- راجيه، أيت مختار، (۲۰۱۳)، المسؤليه الجنائيه الدوليه عن جريمه الإبادة الجماعية، رساله ماجستير مقدمه إلى مجلس كليه الحقوق والعلوم السياسيه، جامعه أكلى محند اولحاج - البويره، الجزائر.

۲- مرزاقه، عشور، (۲۰۱۴)، جرائم فرنسا فى الجزائر الابداه الجماعيه أَمْوْژْجا ۱۸۳۰- ۱۸۴۹، رساله ماجستير مقدمه الى مجلس كليه العلوم الانسانيه والاجتماعيه، جامعه محمد خيچر- بسكره، الجزائر.

سى: بیره وهى:

۱- هقىركى، جمیل حاجو، (۲۰۱۲)، مژكرات جمیل حاجو هقىركى، تقديم ومراجعه عبدالفتاح البوتانى وعلى صالح الميرانى وفرهاد جمیل حاجو هقىركى: مركز الّبحاڤ العلميه والدراسات الكورديه- جامعه دهوك، دهوك.

چوار: رۆژنامه:

۱- ب زمانى توركى ب پیتین عه ره بى:

- (سرىستى) غزته، نومرو (۴۸۱)، ۳۰ نىسان ۱۹۱۹.

۲- ب زمانى توركى ب پیتین لاتینى:

- (Gazete), T.C Resmî Gazete), ۲۱ Hazîran ۱۹۳۴.

پینچ: ساپتین ئەنته رنیتى: ب زمانى توركى:

ilkay Meriç, Şark Islahat Planı ve TC'nin Asimilasyon Politikaları, - Marksist. (<https://marksist.net/>) -
(ilkay-meric/sark-islahat-planı-ve-tcnin-asimilasyaon-politialari).